

УДК 821.161.2'04-1.09

Микола Ткачук, д. філ. н., проф..
DOI 10.25128/2617-3427 19.50.11**Романтичний образ автора у ліриці П.Куліша.**

У статті аналізується суб'єктна структура лірики П.Куліша, а саме образ ліричного автора у поезіях збірки «Досвітки». Простежується як у річищі поетики романтизму розкривається образ автора з концептами відповідальності за долю народу, особистої вибраності, трагічності долі. У руслі фольклорно-історичної течії романтизму поет звертається до історичного минулого, утверджуючи антиколоніальний підтекст.

Ключові слова: авторський дискурс, адресат, ліричний автор, образ, романтизм.

Romantic image of the author in the lyrics by P. Kulish.

The article analyzes the subjective structure of P. Kulish's lyrics, namely the image of the lyric's author in the poetry included in the collections "Dosvitky" ["Dawns"] and "Chutirnapoesia" ["Small village poetry"]. There is traced how the image of the author in the concepts of responsibility for the fate of the people, personal selectivity, and tragic fate is revealed in the trends of the poetics of romanticism. The poet turns to the historical past claiming anti-colonial overtones as it is used to be in the folk-historical trend of romanticism. The lyric author builds the artistic world on the romantic antithesis of the juxtaposition of the heroic past and the infamous present. The artist develops a byronic motif of loneliness, his hero in the conditions of an inhumane society closes in the inner world. In this aspect the cordocentrism of artistic thinking, which is characteristic of Ukrainian romantics, remains. The motif of the word, which is embodied in the images of bandura and kobza is important for Kulish's lyrics. The hero believes in his choice, the transforming power of culture, enlightenment, art, which counteract the destructive force of rebellion violence.

***Keywords:** author's discourse, addressee, lyric author, image and romanticism.*

Постановка наукової проблеми та її значення;

Іван Франко справедливо назвав Пантелеймона Куліша одним з «корифеїв української літератури». Сенс

подвижницької діяльності Пантелемона Куліша влучно визначив Михайло Драгоманов, який був палким прихильником орієнтації на європейських митців, на вершині здобутки світових літератур. Євген Нахлік зазначив, що в історії української літератури Кулішеві належить визначне місце як творцеві філософської (зокрема історіософської поезії) [4, с.228]. Важливу роль для вираження філософських та історіософських поглядів у поезії Куліша, зазначає дослідник, відіграє ліричний суб'єкт: «Куліш-поет творить відчутний образ ліричного власне автора чи й навіть, подекуди, ліричного героя, котрий не лише роздумує і проповідує, а й переживає, сповідається, полемізує, і то за допомогою не тільки логічних аргументів, а й емоційної, експресивно забарвленої мови»[4, с.228]. Центральні теми, над якими міркує поет є доля України, відповідальність митця, роль мистецтва. Всі вони виникають в романтичному дискурсі, особливо яскраво прозвучали у творчості Т.Шевченка. Сам Куліш декларує, що він буде продовжувати справу Кобзаря.

Перша збірка поезій Куліша «Досвітки» вийшла в Петербурзі в 1862 році. У ній переважали романтичні теми, роздуми над долею українського народу, згадки про минулі події. У ній висвітлювалися у руслі фольклорно-історичної тематичної течії романтизму історичні події, образи героїв, драматичні епізоди українсько-польських й українсько-татарських відносин. Тобто Куліш продовжує українську поетичну традицію попередніх років, що мало відбитися на образі ліричного автора. Як відомо, у письменника згодом відбувається переоцінка історичного минулого, він заперечує гайдамаччину, в низовому козацтві бачить анархічну силу. Зміна світоглядних ідей мала позначитись на автопсихологічній характеристиці ліричного суб'єкта.

Аналіз досліджень цієї проблеми.

На специфіку ліричного суб'єкта поезії Куліша звернув увагу Є.Нахлік, який відмітив філософське-поетичне самовираження автора. Ще з кінця 60-х років у творчості Куліша були передумови розвитку філософської лірики [4, с.228-229]. Дослідники відзначали вплив романтизму на

світогляд Куліша, Так, С.Микитчук виводить зацікавлення історичним минулим, увагу до національного самоусвідомлення, надчутливе проживання світу ідеального у зв'язку з релігією, саме з впливом романтичних ідей[3, с.244]. Юлія Сирота, проаналізувавши романтичний символ творчості в поезії Куліша, відзначила, що той переосмислив роль поетичного слова в суспільному житті й місце письменника в ньому.[5, с.41]. Особливості авторської самопрезентації у пізній ліриці висвітлив К.Ісаєнко[1]. Цікаві також міркування Юлії Юрчук, про те, що Куліш створює образ раціонального пророка, з його прихованим нативізмом та контракультурацією[8, с.56]

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Збірка поезії «Досвітки» відкривалася ліричним «Заспівом». Ліричний автор малює побутову картину, яка пронизана оптимістичним настроєм:

Удосвіта встав я... темно ще надворі...

Де-не-де по хатах ясне світло сяє,

Сяє ясне світло, як на небі зорі...

Дивуюсь, радію, у серця питаю:

Скажи, віще серце, чи скоро світ буде?[2. с.32]

¹

Її зміст нагадує просвітницьку алегорію боротьби світла й темряви, до якої звертався у своїй поезії ще М.Шашкевич. Вона позначала протистояння прогресивних сил та реакційній публіці, ворожій молодому поколінню, яке сповідувало ідеї національного відродження. У образній системі «Заспіву» Куліш осмислює цей мотив по-романтичному, звертаючись до образу-символу серця, який поєднується з рідним словом.

У «Народній славі» у річищі поетики романтизму ліричний герой нарікає: «Нема в мене роду, / Немає дружини / Ані брата-товариша / На всій Україні» (с.33). Романтична тема самотності, сирітства широко представлена у ліриці

¹ Далі покликуємось на це видання, вказуючи в дужках сторінку.

Куліша. У цьому творі йдеться, насамперед, про духовне сирітство – ліричний герой усвідомлює, що через його погляди у нього немає побратимів. Як романтичний герой він протиставляється загалу, людям, які «і надалі сують». Вони не рефлексують так як це робить ліричний герой. Його зір спрямований на могили і в цьому образі поет продовжує історіософський наратив Шевченка. Його рід, без ліку лежить у могилі й водночас там захована слава. Саме її герой називає родиною. *«Вийди, славо, / Із туману... / Ти безрідному – родина»* (с.33). Це національна самотність, закорінена в історії, про яку навіть не думають сучасники ліричного героя. Лише з нею людина отримує самоідентичність, приналежність до нації, перестає бути самотньою.

Байронічний мотив самотності визначає поезію «Сам собі», в якій самотній герой знаходить розраду лише у своїй пісні, вона нагадує про його «літа молодії» і водночас спрямована на громадське *«Єсть у світ правда чиста, / І добро, і воля, – Ізвивай їх, моя думо / на ріднеє поле»*(с.49). Герой поезії «Старець» – це народний співець, який також переживає почуття непотрібності у світі. Його розчарування змальовано в контрастній картині. Він перебуває серед селян, які навіть добре до нього ставляться, співає їм пісні, але для нього немає співрозмовника. Звідси гротескні образи *«Поминаю усіх мертвих, / А по живих плачу / Що нікого я живого / Серед них не бачу»* (с.50). Причиною цього є те, що по селах «наше слово в німих гробовищах». Образна система нагадує поезію А.Метлинського «Підземна церква», в якій підземна церква поминає окремих людей ще за життя: *«Є чутка: вже не жди з того пуття, / Кого отак ті дзвони поминали...»* [6, с.142]. З розпачем співець Куліша вигукає, що нема для кого співати. Співвітчизники байдужі до рідного слова, чи то селяни, чи пани. Споріднює з Метлинським і песимістичні мотиви – бандура старця заговкає.

Більш особистого аспекту мотив самотності набуває у поезії «Люлі-люлі», де згадується перебування у великому місті, натяк на Петербург. Куліш естетизує душу людину,

«серденько закритее», яку треба оберігати в лихих людей. Його герой відчуває красу довколишнього світу й водночас переживає через нещасливу долю рідного краю («Lago maggiore»).

Внутрішній світ людини, який протиставляється зовнішньому, антигуманному світу – ця романтична антитеза, розкривається у Куліша в тому числі через мотив розлуки з батьківщиною. У поезії «З-за Дунаю» ліричний герой запитує хто його чекає вдома, на батьківщині. Він очікує лише лихого, що втілюється в алегоричні образи. Це вовки-сіроманці, які ворожі до нього через те, що герой зі світлом доглядає убогу хатину – втілення просвітницької діяльності заради простого народу. Яструби з орлами нагадують Шевченківський образ з медитації «Думи мої, думи мої»: « А над нею орел чорний / сторожем літає». Вони застерігають героя від погляду в минуле, коли його предки боролися зі шляхтою: *«Годі прозирати / У далекі віки, Голубити в серці / Надії великі. Предки твої в шляхти / Хати відбивали»* (с.46).

Тема ворожого оточення, відчуження від батьківщини, набуває нового трактування у поезії «На добраніч усім на ніч!». Герой закликає не будити його з могили, бо він не хоче бачити України. У дусі євангельської легенди він очікує Божого суду, адже за життя вороги йому не давали працювати, у світі панувала неправда. У посланні «До братів на Вкраїну» конкретизується образ цих ворогів. Як і в попередніх творах образ ліричного героя у центрі поетичної картини. Він кобзар, який береться співати після смерті Шевченка, адже ні одна людини «не взялась за бандуру». Натомість голосніші вороги порвали струни на бандурі. Хто ж ці вороги? Той, хто загребущий і вказує козакові, що він має робити, з Москви – натяк на російського царя. Це і горда шляхта, яка не хоче чути про козацьку славу. Також це «сусіди лукаві, загребущі руки», тобто поневолювачі України: австрійська та російська імперії. Алюзії з Шевченка стають прямою ремінісценцією з поезією Шевченка «Чигирине, Чигирине», де звучала надія автора, що

його слово знайде відгук: *«Може... може... а меж тими / Меж ножами рута / І барвінок розів'ється»*[7, с.255]. Натомість у Куліша ліричний автор пафосно стверджує:

*Я посіяв по отруті
Крутовеху руту.*

*Посходила рута
Барвінком хрещатим,
Буде серце застилати,
Рани закривати.*

*Із ран, мов з криниці,
Рідне слово рине... (с.170)*

Образ автора обростає виразними автобіографічними рисами. Згадується мати Гоголя, з якою спілкувався Куліш, його подорож по Італії, яка надихнула, через героїчну постать Гарібальді, до оспівування національного визволення. Утверджуючи себе як продовжувача справи Шевченка, Куліш у цій поезії, опублікованій в «Основі» у 1862 року, вдається до власного образу діяльності митця, народного лідера. В основі мотиву обох поезій Шевченка і Куліша лежить притча про сіяча. Але якщо у Шевченка йдеться про новий леміш і чересло – вказівка на оновлення мистецтва, а головне, що в наслідок виростуть *«ножі обоюдні, / Розпанахають погане, / Гниле серце трудне...»*[7, с.255]. Тобто присутній натяк на кровопролиття, якого нема у посланні Куліша. Натомість поет звертається до протилежного за семантикою образу хліба та жита. Він вкладає в уста матері Гоголя настанову, що треба працювати на рідному полі. Ліричний автор очікує щедрого врожаю, яким можна нагодувати і сусіда. Йому не страшні насмішки німця (ще одна алюзія до Шевченка), але переживає втратити правду. Остання переходить від батька до сина, що вказує на історичну пам'ять. Такий культурницький провіденціалізм увиразнює образ автора у ліриці Куліша.

Дослідники помітили, що уже в «Досвітках» провідною темою є боротьба українського народу проти

чужоземного поневолення і феодального гноблення, патетика уславлення козаччини, вираження національної туги за героїчним та ідилічним минулим, уболівання за долю рідної мови, народних звичаїв та обрядів, тобто, – це був романтичний дискурс, сформований такими українськими поетами-романтиками 30 – 40 х років, як у Левка Боровиковського, Ізмаїла Срезневського, М. Шашкевича, А.Метлинського, та Шевченка. У «Солониці», описуючи боротьбу Наливайка з польським військом, поет звертається до народнопісенних образів, новаторством в трактуванні теми є образ недоляшків, українців на службі в поляків. Ліричний розповідач з розпачем звертається до України:

*Україно рідна!
Чи се ж твої діти
Кругом шанці покопали,
Щоб на своїх бити?*

*Повабились наші
на мову лукаву,
Затоптали, закаляли,
Козацькую славу. (с.35)*

Завершується твір звертанням до дітей, щоб вони продовжували героїні справи батьків.

У ліро-епічних творах Куліш звертається до героїчних подій минулого, яка протиставляє непривабливому сьогоденню, що традиційно для романтичної картини світу. Водночас поет трактує історичні події по-новому. З цього погляду увагу привертає історіософська поема «Великі проводи». В ній ліричний розповідач продовжує народнопісенну оповідну традицію вже відому тогочасному читачеві, тема повстання також знайома, але виділяється образ ватажка Голки. На думку Є.Нахліка, «в образі «культурника» Голки Куліш іпостасував самого себе» [4, с.153].

Голка замальовується як гуманіст, його кредо – не проливати даремно крові. Цю настанову він отримав від

бабусі: *«Не раджу я, синку, / Тобі кров людськую / Річеньками марне проливати. / Нехай побиває! / Вороженьків наших / Всьогосвітня позора, / що по всіх добрих людях Ходить із двора до двора».*(с.115) Проте ідея гуманного ставлення до ворогів не знаходить розуміння у побратимів-повстанців. На чорній раді козаки звинувачують Голку у співпраці з ворогами. Промова Голки стає псевдодієгетичним нарративом, – його слова читач з легкістю може приписати автору. В собі в заслугу Голка ставить знання, науку, *«щоб людей від муки, Не гнівлячи Бога, визволяти»* (с.135). У візії героя постає картина поневолення темного, тобто неосвіченого, люду, який панство хоче поневолити за допомогою обману, підступу, в тому числі через церкву.

*Підкопалися панове
Під люд необачний
З того часу, як постригся»
В ченці Сагайдачний.*

*Під церкви з будинків панських
Прокопані ходи –
На упадок і погибель
Темному народу.*

Цей образ зумовлений сюжетом твору, адже перед цим козаки звабившись пограбуванням маєтку, потрапили в пастку. Воли не послухали застереження Голки, і коли зайшли в замок їх там підірвали.

Виходячи з такої загрози, яка стосується душ людей, впливає шлях боротьби, який: пропонує Голка: не встеляти поле шляхетським трупом, а натомість, поширювати знання, розкривати правду про історичне минуле та поневолення народу.

*Як освітим денним світом
Тії темні ходи,
Тоді тільки буде користь
Із Жовтої Води, –*

*Буде користь з Солониці,
З Альти, з Корсунщини:*

*Не запряжуть у кормигу
Пани України! (с.136)*

Що це концепція християнського романтизму говорить сам автор, коли у поемі Голка, апелюючи до козаків говорить, що це наука Христа. Прикметним, що герой Куліша не хвилюється за власну смерть, йому болить, що без нього козаки погублять Україну.

Ідея відповідальності митця, месіанізму проходить наскрізно через поезію Куліша. У збірці «Хуторна поезія» є ряд творів, які розкривають тему митця та мистецтва. Знаковою є поезія «До кобзи». Ю.Сирота відзначила, що «мало не усіх збірках поет часто звертається до кобзи чи бандури як символу своєї творчості»[5, с.42]. Саме таким символом виступає музичний інструмент у згаданій поезії. Автор звертається до кобзи і в його ліричному монологі йдеться про завдання митця в умовах національного поневолення. На останнє вказує вже епіграф з Шевченка: *«Кругом тіснота і неволя, / Народ закований мовчить»*. За Кулішем його слово в першу чергу для тих, хто співчуває або готовий підтримати ділом справу відродження України. Воно має об'єднати однодумців, не дати втратити надію: *«Душам братерським заснуть не давай»*. Образ тісноти вказує на неможливість реалізуватись людині в існуючій ситуації, мистецтво, за Кулішем, є єдиною втіхою в очікуванні на визволення.

Саме таким передчуттям відродження пронизана поезія «Рідне слово». Ліричний автор очікує праведного суду. Якщо в поезії ««На добраніч усім на ніч!» йдеться про Божий суд, то в цьому творі суддею стане рідне слово. Рідне слово – це Божа правда. Автор малює ідилічну картину перемоги національного духу, який принесе єдність і братерство. Ця культурницька місія слова набуває під пером Куліша рис біблійного пророцтва. У продовження цієї теми «Слово правди» розкриває образ автора-пророка. Поряд з наративом про жахливе становище, загибель і майбутнє відродження України, автор міркує про власне призначення. Від формули самоприниження *«Я не проречистий на красне*

слово, у мене річ не святкова, щоденна», він переходить до образу мученика (тяжкі робота, кайдани важкі, застигали сльози). Причиною страждань є сила його слова, яке розпізнали вороги. Зазнавши переслідувань, герой змушений стати відлюдником. Це своєрідний натяк на хуторянство Куліша. Викривальний пафос автора побудований навколо образу матері-України, її страждань через віроломне потомство, до якого відносяться й «мізерні гайдамаки».

Заперечуючи насильницьку боротьбу проти поневолення, Куліш протиставляє її визвольну силу слова. Його пророк з однойменної поезії проголошує, що у грішну країну він не мир приніс, а меч. Цим мечем є його уста, тобто слово, яке викриє численні українські пороки. Звинувачувальний пафос охоплює історичні події від часів татар та Литви до сучасного стану.

Варто підкреслити, що Пантелемон Куліш виступає апологетом морального впливу просвіти і гласності, розвитку культури, знання історичного минулого. У посланні «До Шекспіра» автор нарікає, що народ чествує дух козацький. Куліш вбачає в цьому варварство, адже козацька воля тішиться кров'ю та пожарами. Йй поет протиставляє діячів культури, яким, безумовно бачив себе: «З культурників найбільший воєвода: / Ти – пишний цвіт і плід великого народу» (с.187).

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Образ автора у ліриці П.Куліша відображали його світоглядну позицію, яка була тісно пов'язана з романтичними ідеями. Митець розробляє байронічний мотив самотності, його герой в умовах антигуманного суспільства, замикається у внутрішньому світі. В цьому аспекті зберігається кордоцентризм художнього мислення, що характерно для українських романтиків.

Ліричний суб'єкт його поезії стурбований неосвіченістю народу, який стає об'єктом маніпуляції панства, а також чужоземних поневолювачів. Рабська приниженість впливає з незнання історії, звідси у

поетичному доробку митця твори, які змальовують героїчне історичне минуле. Проте письменник відійшов від ідеалізації козацької доби, зображення її засобами поетики фольклору. Гайдамаки, повстанці, низове козацтво стали втілювати для нього анархічну силу, які несе лише месницьку злобу й не принесе бажане визволення. Натомість ліричний автор вірить в свою вибраність, перетворюючи силу культури, просвіти, мистецтва, яким протиставляє руйнівну силу насильства повстань. Куліш переосмислює концепцію романтизму, він вірить в силу слова, її культурну роль, лише воно, в умовах бездержавності, може піднести національний дух, принести врешті свободу.

Література

1. Ісаєнко К. Особливості авторської сам презентації у пізній ліриці П.Куліша *Література та культура Полісся. Сер.: Філологічні науки*, 2014, 77: 3-9.
2. Куліш П. Твори: В 2 т. К.: Дніпро, 1989. Т.1. Поетичні твори. 654 с.
3. Микитчук С. Вплив романтизму на світоглядне бачення П.Куліша. *Проблеми історії XIX-XX ст.* Вип. XV. С.242-245.
4. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель. У 2 т. К.: Український письменник, 2007. Т.2. 462 с.
5. Сирота Ю. Романтичний символ творчості в поезії П.Куліша. *Філологічні науки*. 2010. Вип.1. С.41-47.
6. Українські поети-романтики 20-х -40-х років XIX ст. К.: Дніпро, 1968. 635 с.
7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. Т.1. К.: Наукова думка, 2001. 784 с.
8. Юрчук О. Містичний і раціональний типи пророків: Т.Шевченко, П.Куліш. *Літературознавчі студії*. 2009. Вип.3. С.43-56.

References

1. Isaienko K. Osoblyvosti avtorskoï sam prezentatsii u piznii lirytsi P.Kulisha Literatura ta kultura Polissia. Ser.: Filolohichni nauky, 2014, 77: 3-9.
2. Kulish P. Tvory: V 2 t. K.: Dnipro, 1989. T.1. Poetychni tvory. 654 s.
3. Mykytchuk S. Vplyv romantyzmu na svitohliadne bachennia P.Kulisha. Problemy istorii KhKh-KhKh st. Vyp. KhV. S.242-245.

156 Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка: Літературознавство

4. Nakhlik Ye. Panteleimon Kulish: osobystist, pysmennyk, myslitel. U 2 t. K.: Ukrainskyi pysmennyk, 2007. T.2. 462 s.

5. Syrota Yu. Romantychnyi symvol tvorchosti v poezii P.Kulisha. Filolohichni nauky. 2010. Vyp.1. S.41-47.

6. Ukrainski poety-romantyky 20-kh -40-kh rokiv KhIKh st. K.: Dnipro, 1968. 635 s.

7. Shevchenko T. H. Povne zibrannia tvoriv: U 12 t. T.1. K.: Naukova dumka, 2001. 784 s.

8. Yurchuk O. Mistychnyi i ratsionalnyi typu prorokiv: T.Shevchenko, P.Kulish. Literaturozavchi studii. 2009. Vyp.3. S.43-56.

УДК 821.161.2 - 312.6 "19"

Олександр Ткачук, к. філ. н., доц.
DOI 10.25128/2617-3427 19.50.12

Біографічний наратив «Романів Куліша» В.Петрова.

У статті досліджується наративна структура «Романів Куліша» Віктора Петрова, синтез у ній епістолярію Куліша та дискурсу наратора. Висвітлюється специфіка психологічного аналізу особистості героя, використання домислу, естетизація розповіді. Епістолярний наратив Куліша та метанаратив В.Петрова реконструюють не лише біографію героя, а й дискурси романтичний та кохання в контексті української суспільної думки та літературного життя 50-60-х років XIX ст.

Ключові слова: біографізм, епістолярій, дискурс, наратив, романтизм.

Biographical narrative of "Kulish's novels" by V.Petrov.

The article explores the narrative structure of "Kulish's novels" by V. Petrov, the synthesis of Kulish's epistolary and the narrator's discourse. The specifics of psychological analysis of the personality of the hero, use of speculation, aesthetization of the story are covered. Kulish's epistolary narrative and V. Petrov's meta-narrative reconstruct not only the biography of the hero, but also the discourses of romanticism and love in the context of Ukrainian public thought and literary life of the 1950s and 1960s. The author of the fiction novel plays an important role in the rhetoric of Kulish's letters, their predilection for literary techniques, which predates the narrator's ironic attitude. V. Petrov cites the reasons for the novels' failure due to external social circumstances that